

Ненад Д. Плавшић

e-mail: nenadplavsic@gmail.com

БОРБА ПРОТИВ ЗЛА У ХРИШЋАНСКОЈ ФИЛОСОФИЈИ НИКОЛАЈА БЕРЂАЈЕВА

Апстракт: У хришћанској мисли Николаја Берђајева човек је усмерен на практичну борбу против зла. Човеково морално расуђивање и деловање налазе се у средишту његовог философског стваралаштва. По Берђајеву, постоје три врсте етике: етика закона, етика искупљења и етика стваралаштва. Етика закона је најраспрострањенија и заснива се на потчињености човека норми. Етика искупљења је новозаветна етика љубави. Етика стваралаштва је заснована на стваралачким даровима човека. Сваки стваралачки чин има морално значење. Морални чин у свом најаутентичнијем виду није само испуњење закона као норме, него стваралачка новина у свету. Смисао и циљ човековог живота не своде се искључиво на спасење од зла. Човек је призван на стваралачки рад којим се наставља стварање света.

Кључне речи: Берђајев, зло, закон, искупљење, стваралаштво

У философији Николаја Берђајева Бог не само да није одговоран за светско зло, него као савршена љубав учествује у трагедији света и дели судбину своје творевине. То нам је откривено Богочовеком Христом и тајном искупљења у којој се налази суштина хришћанства. Христос се јавио свету зато што је свет поробљен злом, јер „свет сав у злу лежи“ (1Јн 5:19). Тајна искупљења указује нам да постоји и божанска патња, патња Сина Божијег.¹ Зло и патња постоје у свету зато што постоји слобода. Слобода је, по Берђајеву, безузрочна: она не постоји ни због чега. Због тога што постоји слобода, која у начелу може бити и извор зла, пати и сâм Бог који је суштински добар и ненасиљан. Божанска љубав и жртва су одговор на тајну слободе која рађа зло. Али Божанска љубав и патња су такође слобода. Без Христа је немогућа теодикеја²: „Без Христа је тешко прихватити Бога. Без Христа је Бог страхан и далек и не може се оправдати. Христос је једина теодицеја. Нехришћански теизам, без Тројице и без Христа, је застрашујући, мртав и непотребан. Немогуће је веровати у Бога ако нема Христа. А ако постоји Христос, онда Бог није управљач, није господар, није самодржавни владар – Бог нам је близак, човечан. Он је у нама и ми смо у Њему. Бог је Човек — то је највеличанственије религиозно откривење, Христово откривење“.³

1 Berdajev 2007, 193.

2 У већини публикованих превода дела Берђајева на наш језик користи се израз теодицеја, али сматрамо да је ову реч боље превести са грчког изворника изразом теодикеја. Творац те кованице је немачки философ Готфрид Вилхелм Лајбниц (1646 – 1716) и значи дословно: оправдање Бога. У суштини, теодикејска проблематика се може изразити питањима: Откуда зло у свету ако је Бог врхунско добро и зашто свемогући Бог допушта зло?

3 Берђајев 2001а, 108.

Појава Спаситеља Христа је сведочанство да Бог не напушта палог човека. Искупљење се збива тако што Бог шаље свог Сина у бездан, у Ungrund⁴, из којег произлази и зло и свако добро.⁵ Син Божији улази у тај бездан изначалне слободе. Христос то остварује на тај начин што, не као сила већ као жртва у име добра, превладава искушење могућности зла које, као и могућност добра, постоји у Бездану као чистој изначалној Слободи. Он не показује силу према створењима већ просвећује човека сопственим примером. Тим просвећењем човек има могућност да спозна слободу добра и слободу за добро. Он има могућност да слободу добра прихвати из Ungrund-а и, уједно, има могућност да себе примером Божије жртве разрешава од слободе зла — зла под знаком егоистичке самоафирмације која није само насиље према другом од себе него и према себи као личности. За Берђајева је једино тако могуће ваљано схватити тајну искупљења.

Наспрам таквог, да кажемо, духовно-егзистенцијалног и персоналистичко-саможртвеног поимања стоји јуридикчко разумевање ове велике тајне. Правно-судско учење о искупљењу, које има значајну улогу у западном богословљу и од кога није потпуно слободно ни православно богословље, разумева светску трагедију као судски процес између Бога и човека.⁶ Тај процес је покренуо Бог зато што су људи формално

4 Тешко преводива реч Ungrund у Берђајевљевој философији означава ирационални мрачни бездан који нема основе и који претходи бићу и животу. Берђајев Ungrund тумачи као првобитну меоничку слободу, тј. слободу која је небићевног карактера. Та слобода није тек неко ништа, него и слобода која није детерминисана нити одређена бићем у било ком смислу. Она је чиста потенцијалност, дакле, свет могућег а недетерминисаног. По Берђајеву, ту првобитну слободу није створио Бог и над њом нема утицаја. Штавише, Ungrund је у вечности пре постанка Божанске Тројичности. Из њега Бог себе реализује као Тројицу путем теогонијског процеса (Berdjaev 2003, 14 – 20). Унгрундологија Берђајева, за коју је инспирацију нашао у немачком мистицизму нарочито у учењу Јакова Бемеа, је највише критикован део његове философије. Из перспективе православног богословља гледано, учење о Ungrund –у је означено као хетеродоксно. Николај Лоски примећује да Берђајев одбацује свемоћ и свезнање Божије. Из учења о Ungrund-у евидентно је да Бог не ствара вољу бића, већ само помаже томе да воља постане добро. По Берђајеву, да је слободу створио Бог био би одговоран за васељенско зло и теодикеја би била немогућа. Лоски сматра да се ове Берђајевљеве мисли не могу третирати као део хришћанске философије (Лоски 1995, 331). Међутим, када се са поменутог аспекта критикују одређене Берђајевљеве идеје потребно је имати у виду и следеће запажање Лоског: „Има људи који у својој ревности да буду већи православци од самог православља осуђују делатност Берђајева као опасну по цркву... Изражавајући суштинске истине хришћанства у новој и оригиналној форми, која се разликује по стилу од традиционалног богословља, такви философи као што је Берђајев буде интерес за хришћанство код многих људи који су се окренули од њега, и доприносе њиховом враћању у крило цркве“ (Лоски 1995, 332 – 333). У том смислу може бити од користи и следећи став: „Берђајев никада није имао на уму да представља нечије званично учење, нарочито не учење цркве, према коме је био резервисан и у много чему критички расположен, иако је себе сматрао хришћанским мислиоцем (слободним, наравно). Из тог разлога критика Берђајевљевих теолошких спекулација као еклисиолошки неутемељених не може бити сврсисходна“ (Живановић 2011, 110). Осим тога, претешки проблеми зла и теодикеје су пресудно утицали на то да Берђајев прихвати учење о Ungrund-у. Због тога треба дубоко поштовати племените напоре овог мислиоца изражене у његовим делима и не доживљавати их искључиво као „јеретичка размишљања“. – Видети чланак Владете Јеротића: „О неким 'јеретичким размишљањима' Николаја Берђајева“ (Јеротић 2007а).

5 Берђајев 2000а, 32.

6 Атанасије Јевтић истиче следеће: „Идеја искупљења је више развијена у римокатоличкој и протестантској теологији. Али је тиме Христос и дело Његово много сужено. Није Он само дошао да нас искупи, да плати за оно што смо ми сагрешили. То стоји, али Он је дошао да нас спасе, а

нарушили његову вољу. Због учињеног преступа, по таквом схватању испуљења, да би се умилостивио Бог, потребна је жртва Сина Божијег, откуп људске кривице од безмерно оштећеног а свемоћног Бога. Никакве људске жртве нису биле довољне да се задовољи гнев Божији. Смисао Христове појаве у свету, за јуридикчку свест, јесте у формално-моралном успостављању односно у реинституцији повређеног закона за чије испуњење се дарује живот вечни.⁷

Берђајев је одлучно критиковао такво учење у којем је видео преношење овоземљских односа на Божији живот и рационализацију тајне. Људима је због њихових грешних склоности потребан закон и они су природно склони да све схватају кроз закон. Зато се јуридикчка и моралистичка свест тешко превладавају унутар хришћанства, уосталом као и другде.⁸ Међутим, у хришћанству испуљење јесте дело апсолутно саможртвене љубави, а не судске правичности: „Христос уопште не одбацује и не негира закон, али Он открива духовни свет у коме се стварно, реално превладава закон, и то благодатном љубављу и благодатном слободом“.⁹ Смисао закона је у демаскирању и ограничавању људског зла. Али законом се не може исказати исконска тајна о односу Бога и човека. Нови завет нам открива да Бог од човека не очекује тек формално испуњење закона, већ човекову узвратну љубав која је, заправо, круна и сврха испуњења закона.¹⁰ Зато је смисао Христовог доласка у наш свет преображај човекове природе и целокупне творевине из љубави као духовно реализоване слободе: „Смисао Христове жртве није у откупу греха, није у умилостивљењу Бога Оца, већ у чудесној промени људске природе ка савршенству“.¹¹ Берђајев указује на то да идеја оправдања, која је заузимала превише места у западном хришћанству, није централна идеја у хришћанству. Средишња је идеја обожења коју је снажно наглашавала грчка патристичка мисао.¹² Испуљење није условљено искључиво негативним разлозима постојања зла: „Појава Христа и испуљење духовно се могу схватити као продужетак стварања света, као

спасење је нешто више, много више. Спасење је, уствари, оно што нам је од почетка Богом било назначено и намењено, али нам је дато као могућност, да не би било наметнуто. Кад смо ми то промашили падом, јавио се Месија, Нови Човек, Нови Родоначелник, од нас и из нас, који ће за нас, и у име нас, да оствари пуноћу, и да покаже да можемо и ми да се испунимо тим Спасењем као Путем, Истином, Животом Вечним. Христос је Нови Адам и Последњи, Есхатолошки Адам – као Богочовек. А то је много шире од само ‘испуљења’. Зато није чудо што су се следбеници, верници, назвали Његовим, Христовим Именом, Именом Хришћани, које је Име изнад сваког имена (Јевтић 2011, 167).

⁷ Римокатоличка и протестантска теолошка традиција једногласно прихвата да спасење представља измену расположења задовољене божанске праведности према човеку. Западни теолози су се ослањали на Августиново тумачење прародитељског греха. Августиново гледиште установљује наследну кривицу прародитељског греха. Такво становиште не подржава православно богословље, јер последицу прародитељског греха посматра као болест човечанске природе. Коренита разлика између западног и источног богословског предања садржана је у томе што Запад сматра да је смрт феномен који потиче од Бога, док Свети Оци наглашавају да Бог није створио смрт. Непознавање истинског порекла смрти доводи до погрешног схватања Божијег односа према свету. Став по којем је Бог узрочник смрти аутоматски удаљује од јеванђелског и светоотачког схватања о божанској праведности, паду, спасењу, те чак доспева дотле да однос Бога према свету испитује под призмом нужности. Види студију Јована Романидиса: *Прародитељски грех* (Романидис 2001).

⁸ Berđajev 2007, 196.

⁹ Исто, 196.

¹⁰ Исто, 197.

¹¹ Berđajev 2010, 528

¹² Berđajev 2007, 198.

осми дан стварања, као појава Новог Адама, тј. као процес космогонијски и антропогонијски, као откривање божанске љубави у творевини, као нови стадијум у људској слободи“.¹³

Искуљење је, по Николају Берђајеву, богочовечански процес. Без човекове слободе тајна искупљења се не може остварити. Кључ за истинско разумевање тајне искупљења је Христово богочовештво. Пошто је Христос Богочовек у искупљењу не делује само Божија него и људска природа. Реч је о човековој духовној природи која кроз Сина Божијег пребива у Божанској стварности. Зло није могуће победити без учешћа људске слободе. Али зло уједно и изопачава ту слободу помоћу које треба да буде побеђено.¹⁴

У човеку се догодило мешање Божијег обличја са првобитним ништавилом Ungrunda-a¹⁵ из кога је Бог стваралачким актом извео човека у живот. После грехопада зло није дефинитивно овладало људском природом. Човекова природа је двојна: духовна и материјална. „У човековом срцу се боре Бог и ђаво“.¹⁶ Због човекове духовне природе могуће је да му Бог предаје своју благодатну и преображавајућу енергију. Без Божије помоћи, ослоњен само на своје природне снаге, човек не може постићи коначну победу над силама зла. Бог очекује од човека да се бори против зла остварујући на тај начин вишу слободу – „слободу осмог дана стварања“.¹⁷ У томе је основно човеково назначење и позвање.¹⁸

Покајањем започиње човекова борба против зла. С обзиром на снажне стихије зла које се налазе у човеку: „Без велике тајне покајања духовни живот је незамислив“.¹⁹ Берђајев је у том смислу ценио наглашавање значаја покајања у светоотачкој мисли. Али, антропологија светих отаца, сматра Николај Берђајев, уједно је паралисана искључивим базирањем на покајању и искупљењу. „Нова религијска свест“ за разлику од „старе“ светоотачке свести мора да открије тајну о стваралачкој мисији човека и да тиме да више религијско значење људским стваралачким нагонима. У супротном, хришћанска свест може да се покаже као нешто што деградира човека и гуши његове стваралачке снаге. Берђајев указује на то да је пут покајања неминован, да стваралаштво не може заменити покајање и да је условљено њиме. Међутим, само по себи покајање још увек није препород. Препород и преображај могу бити само последица стваралачког узлета. За разлику од покајања: „Стваралаштво није само борба са злом и грехом – оно ствара други свет, наставља чин стварања“.²⁰ Због тога: „Истинско стваралаштво је теургија, богодејство, заједничко деловање са Богом“.²¹ Стваралаштво, за Берђајева, представља врхунац покајања и аскетске борбе.

13 Исто, 198.

14 Исто, 199.

15 Берђајев је био добар познавалац дубинске психологије. Сматрао је да несвесно у човеку потврђује постојање ништавила Ungrund-a.

16 Berđajev 2007, 192.

17 Берђајев 2001a, 125.

18 Као слободно биће, човек је стваралачко биће и Бог му је поверио наставак свога стварања света. Зато Берђајев човека назива Божијим сарадником и „ствараоцем осмог дана“. Међутим, пошто је човек и пало биће, његова слобода постаје стваралачка само ако је изнутра просветљена милошћу Христовом. За Берђајева, стога, хришћански морал није морал робова, како је мислио Ниче, него морал јаких, стваралачких особа (Devčić 1999, 358 – 359).

19 Исто, 131.

20 Исто, 77.

21 Исто, 99.

Проблем је у томе што се човек злоупотребом своје слободе удаљио од извора стваралачке снаге — Бога. Њему се треба приближити следећи за Христовим примером. Христов пример нам показује сву пуноћу слободе коју би човек требало да следи, и њој да се уподобљава. Човек има право на своју слободу, али и дужност да одговори на Божији позив. Човек на то позвање најбоље одговара у стваралаштву, у слободном стремљењу за оним што је добро. Негативне страсти које су повезане са егоизмом човека воде у грех и поробљено стање. Човек је биће веома склоно самоотуђењу и самопоробљавању. Стваралаштвом се пројављује ослобађајуће дејство љубави. О том дејству љубави стваралаштво много убедљивије сведочи од аскетизма. Док је аскетизам сужене врсте утилитаристички више оријентисан бригом за сопствено спасење, сматра Берђајев, стваралаштво је усмерено ка преображају и просветљењу целог човечанства и космоса. Да би стваралачки акт човековог духа био усмерен ка преображају света потребно је да пут трансцендирања у њему превлада над путем објективације.²² Оба ова пута се сусрећу у човековом стваралаштву. На путу објективације стваралачки чин се прилагођава стању овога света феномена и не врши пробој у ноуменални свет духа. Берђајев од Имануела Канта преузима учење о разликовању света ноумена, који се поистовећује са слободом, и света феномена, поистовећеног са нужношћу. Али, код Берђајева ти кантовски елементи бивају преиначени његовом философијом духовне слободе која, како Берђајев сматра, омогућује непосредни увид у преображајуће дејство духа и духовне слободе.²³

Какав све карактер, по Николају Берђајеву, може да поприми борба против зла види се из његове поделе етике на три врсте: етику закона, етику искупљења и етику стваралаштва.

Етика закона оличена у Старом завету не ослобађа човека од робовања злу. Закон се темељи на нашем несавршеном поимању добра и зла, а „то значи да у основи моралне оцене и моралног чина лежи пад у грех“.²⁴ Трагика је у томе што су такво добро и закон утемељен на њему немоћни да превладају зло. Етику закона не занима човек као личност са свим његовим радостима и патњама, већ се она темељи на апстрактној норми добра. У основи такве етике је страх: „Бојазан да се не прекрши забрана и постане нечист — основни је морални покретач“.²⁵ Ту веома лако може доћи до тога да сама борба против зла произведе ново зло. На ову опасност која је својствена човеку услед грешности његове природе је снажно указивао Николај Берђајев. Упечатљив пример на који начин се борба са злом помоћу нормативне етике може претворити у још веће зло представљају фарисеји у Новом завету. Човек не постаје добар зато што чини добра дела која му прописује закон, већ чини добра дела зато што је добар.²⁶ Суштина и сва тежина овог проблема је у томе што се етика закона може испунити и што свест базирана на таквом поимању етике нема потребу за Спаситељем и

22 Берђајев 2000б, 170. Објективација је један од основних појмова у философији Николаја Берђајева. У објективацији долази до отуђења духа од самога себе и до његовог себегубећег оспољавања (екстериоризације) у свету одређеном превасходно материјално (Берђајев 2000б, 66). Услед процеса објективације долази до човекове отуђености од његове истинске природе и до потчињености условима простора и времена као димензија материјалности света. Као последица објективације јавља се двострукост човекове егзистенције по којој је човек, с једне стране, личност и носилац образа и подобја Божијег, а са друге стране, он је подређен природној и социјалној нужности (Маслин 2009, 541).

23 Лубардић 2003, 30.

24 Берђајев 2000а, 93.

25 Исто, 104.

26 Исто, 109.

спасењем. Фарисејство није само израз прошлости. Оно је постојан елемент у људској природи. Такав однос према хришћанству деформише ову веру утемељену на љубави. Етика закона коегзистира са етиком искупљења и етиком стваралаштва.²⁷ Та етика има и своју позитивну мисију у овом и оваквом свету. Етиком закона се нормирају социјални односи и њена позитивна страна је највише изражена у правним одредбама: „Ми стојимо пред следећим парадоксом: закон не зна за живу, конкретну, индивидуално непоновљиву личност, не задире у њен интимни живот, али закон штити ту личност од насртаја и насиља других личности, штити је независно од тога каква је оријентација и духовно стање других личности. У томе је велика и вечна истина закона, истина права“.²⁸

Етика искупљења је новозаветна етика покајања. Таква етика је првенствено лична за разлику од етике закона која је више социјалне природе. У Новом завету се врховним начелом живота сматра човек, а не апстрактна идеја добра. Јеванђеље нам је показало колико људи могу бити лицемерни из љубави према добру и нечовечни у односу према другом човеку. Новозаветна етика је утемељена на љубави. Може се волети једино живо биће, а не апстрактно добро. По етици искупљења изнад љубави према човеку је једино љубав према Богу који је такође жива личност. „Љубављу према Богу и љубављу према човеку исцрпљује се јеванђелски морал; све остало, пак, није специфично јеванђелско и само потврђује закон“.²⁹ Хришћанство је открило највећу човечност. Берђајев указује на велику разлику између хришћанске и хуманистичке љубави. Хуманизам је настао под великим утицајем хришћанства и у њему има много хришћанских елемената. Основна разлика између те две врсте љубави је у томе што је хришћанска љубав конкретна и лична, док је хуманистичка љубав апстрактна и безлична. Јер: „за хришћанску љубав најдрагоценији је човек, док је за хуманистичку љубав најдрагоценија ‘идеја’, макар то била ‘идеја’ човечанства и човековог добра“.³⁰ За новозаветну етику покајања је карактеристичан строг однос према себи и попустљивост у сажалењу и љубави према ближњем.³¹ Никада ни једна етика није тако милосрдно стала на страну грешника као хришћанска етика. Истинско хришћанство не допушта поделу људи на ‘добре’ и ‘зле’, ‘праведне’ и ‘грешне’. „Сви зли и грешни могу постати добри и праведни. Јеванђеље не жели да зна за постојање расе добрих, која иде у рај, и расе злих, која иде у пакао. А праведници фарисеји уопште не иду у рај. Све је бескрајно сложеније. Црква је још у првим вековима осудила свако оштро одвајање светих, праведних, спасених (Јермин *Пастир*, спорови око Иполита, Калиста, монтанизма). За етику искупљења и благодати не постоје два табора, не постоје праведници по закону и чисти. Погрешно је и сâмо тражење гаранција за спасење (Лутер, Калвин, баптизам).³²

27 Исто, 95.

28 Исто, 111.

29 Исто, 117.

30 Исто, 118.

31 Исто, 123.

32 На Западу, уз одређена одступања, се усталила правна терминологија и усвојено је правно гледиште у вези са спасењем. Тако је Запад у крајњој инстанци доспео до апсолутног предодређења оних који ће бити спасени. На Истоку се, пак, од самог почетка наметало учење о искупитељском и исцелитељском карактеру спасења, а у богословљу се користила медицинска терминологија. Зато су одређени представници источнохришћанског богословља доспели до идеје васпостављања свега — апокатастазе. Никос Мацукас истиче чињеницу да васпостављање свега нема места у тачном излагању догматског учења Православне Цркве, али да су његове претпоставке свакако православне. Те претпоставке нас чувају од многих застрањења којима је подлегла западна хришћанска мисао. На неке од тих опасности је указивао протагониста овог

Погрешна је свест о себи као некоме ко борави у табору спасених и изабраних“.³³ Због свега тога Берђајев је видео најстрашније изопачавање хришћанства у идеји трансцендентног егоизма. Та врста егоизма се испољава у искључивој бризи за спасење сопствене душе.³⁴ По Берђајеву, овом идејом су закупљене многе аскетске књиге у хришћанској литератури и њоме се изражава небески утилитаризам који је последица лажног духовног стања. Истинска хришћанска свест није усмерена на сопствено спасење него на спасење свих бића и целокупног космоса. Берђајев је у оквиру хришћанства видео два начина схватања његове истине: један начин се заснива на спасењу, а други на стваралаштву.³⁵ Хришћанство позива на љубав чак и према непријатељима. Овај позив је апсурдан са становишта етике закона, али љубав надилази сваки закон. У Јеванђељу је дошло до најрадикалније ревизије моралних вредности за коју свет зна.³⁶ Свет се позива да се не противи злу насиљем што је сматрано за добро. Сâмим тим, новозаветна етика доводи у питање и људско зло, али и оно што људи сматрају добрим. Берђајев истиче да је Јеванђеље извршило најтемељнији преврат у моралним вредностима тражећи да се човек одрекне не само свог зла већ и свог добра.³⁷

Етика стваралаштва се разликује од етике искупљења пре свега по томе што је она етика вредности, а не спасења.³⁸ Стваралаштво је најмање од свега егоистично. Берђајев стваралаштво сматра главном човековом одликом која му омогућава да се кроз овај свет пробија ка другом свету.³⁹ То што у Јеванђељу нема експлицитног учења о стваралаштву Берђајев објашњава тиме да су путеви стваралаштва били показани у светим списима онда би стваралаштво било покораване и, сâмим тим, не би било стваралаштво. У Јеванђељу се осећа свети ауторитет ћутања о стваралаштву. Јер је у томе „премудри езотеризам хришћанства“.⁴⁰ Христос прикривено и у алегоријама говори о човековом стваралачком позвању.⁴¹ Али већ апостол Павле у свом учењу о разноврсним човековим даровима наглашава значај стваралаштва за човека.⁴² Искључиво аскезом се не могу развити човекови стваралачки потенцијали.⁴³

текста: „Независно од степена свог односа према православном светоотачком богословљу, Берђајев је успео да победи статичне и схоластичне образце западне мисли. Веома је значајан његов допринос њеном ослобођењу од тих смртоносних оквира“ (Мацукас 2005, 154).

33 Исто, 124.

34 Исто, 125.

35 Видети: Берђајев 2002а.

36 Берђајев 2000а, 136.

37 Kribl 1983, 11

38 Берђајев 2000а, 146.

39 Менј 2005, 20.

40 Берђајев 2001а, 75.

41 У томе је, по Берђајеву, смисао Спаситељеве приче о талантима (Мт 25:14-30; Лк 19:12-27). Закопавање дарова у земљу, тј. одсуство стваралаштва Христос је осудио.

42 Берђајев 2000а, 138. „Различити су дарови, али је Дух исти. И различите су службе, али је Господ исти. И различита су дјејства, али је исти Бог који дјејствује све у свима. Но свакоме се даје пројава Духа на корист. Јер једноме се даје кроз Духа реч мудрости; а другоме реч знања по истом Духу; А другоме вера истим Духом; а другоме дарови исцељивања истим Духом; А другоме чињење чудеса, а другоме пророштво, а другоме разликовање духова, а другоме различити језици, а другоме тумачење језика. А све ово чини један и исти Дух, делећи свакоме понаособ како хоће“ (1 Кор 12:4-11).

43 Остаје за жаљење што Николај Берђајев у својим размишљањима о овој проблематици није дубље проникао у пребогат свет светоотачке мисли и православне литургијско-аскетолошки изведене мистике. Да се то десило он не би супротстављао, или дистинкцијом одвећ натезао, стваралаштво и спасење у борби против зла, него би увидео да правилно појмљена аскеза има

Стваралачка генијалност се не завређује, она је дар свише. Берђајев је указивао на могућ конфликт између смирења и стваралаштва у човеку. Религиозни морал смирења, који има дубоки онтолошки смисао, лако може да се изроди и постане лажан. То се дешава када се смирење претвори у одрицање стваралаштва.⁴⁴ У стваралачком надахнућу се превазилази страх који је један од основних животних афеката и плод првобитног греха. Берђајев опомиње: „Може се рећи да оно што се чини из страха нема моралну вредност без обзира да ли се чини због муке пролазне или због муке вечне“.⁴⁵ Заправо, стваралаштво је борба против свих последица греха. Егоцентризам, егоизам, празнина и похлепа су директно супротни стваралаштву. Свако стање које није у складу са слободом духа, које јој је непријатељско, јесте зло и ропско стање неповољно по стваралаштво. Стваралаштво је повезано са тајном слободе: „Само слободан човек ствара“.⁴⁶ Слобода и стваралаштво сведоче о томе да човек није само природно већ и натприродно биће. Слобода је моћ духа да ствара не из природног света, већ из себе. Грех искривљује стваралаштво па је услед пале људске природе могуће и зло стваралаштво.⁴⁷ Берђајев је наглашавао стваралачки однос према добру и из разлога што је добро без стваралаштва досадно. Такво добро је немоћно у борби против празнине.⁴⁸ Специфичност етике стваралаштва је у сублимацији или преображају злих страсти: „За етику стваралаштва борба са злом није толико у сузбијању и уништавању зла, колико у стваралачком остваривању добра и у стваралачком преображају злог у добро“.⁴⁹ То значи да се тек етиком стваралаштва превладава негативна усмереност духа, борба са злом и грехом, и утврђује позитивно усмерење духа ка стварању вредносног садржаја

аспект стваралаштва и да истинско стваралаштво јесте аскеза своје врсте. Антагонистички и, по Берђајеву, неспојиви чиниоци оног хришћанства које није од овога света, које негира културу, и оног другог, које тежи да учествује у стваралаштву су, по многим Светим Оцима, унутар Цркве спојени. Због тога су Оци Цркве често били познати писци, мислиоци, песници, просветитељи и социјални делатници свог времена.

44 Александар Мењ, који је зналачки тумачио међусобно супротстављено спасењско и стваралачко схватање хришћанства код Берђајева, даје појашњење овог става: „Један део хришћана сматра да је унутарње усавршавање и, самим тим, кретање према спасењу – најважније, а све остало – одбацује. Стваралаштво је остављено свету, остало је изван граница Цркве – оно као да је обездуховљено, лишено оне светлости која је садржана у импулсу Јеванђеља. И десило се нешто чудно: почело је обезвређивање, унижавање човека. Велика реч ‘смирење’, о којој нам говори Христос, претворила се у синоним компромиса, у кукавни опортунизам, у пристанак на зло. Пристанак на зло – то је, на крају крајева, деловање у корист зла. Отуда одбијање сваког протеста, одбијање сваког храброг корака. Смирити се – значи признати зло. И мада Христос за себе каже да је кротак и смирен у срцу, Он никада није учио да се са злом треба помирити. Овде је дошло до унижавања, обезвређивања човека, које је Берђајева необично вређало. Он је говорио да вера и духовност морају уздизати човека, да га морају усправити, зато што је човек лик Божији и више биће. У Јеванђељу постоји проповед и о човеку, о човековој величини, о човеку кога обасјава небеска светлост. Зато је Берђајев тумачио смирење потпуно другачије, наиме – као отвореност за све, као спремност да се прихвати другачије гледиште, као спремност да се чује и почује глас човека и глас Бога. То је антипод гордости, гордост слуша искључиво саму себе. Гордост је затворена у себе, она, да тако кажемо, гута саму себе, живи у свом свету, у свом затвору. И ево, Берђајев је покушао да пронађе јединство за те супротности, које су делиле Цркву (Мењ 2008, 135).

45 Исто, 146.

46 Берђајев 2001а, 114.

47 Берђајев 2000а, 144.

48 Исто, 150.

49 Исто, 145.

живота. Најважније је у борби са злом да човек својим стваралаштвом буде усмерен ка реализацији сопствене личности кроз слободу духа. Борба за личност и истинску слободу није нимало лака: „Личност је бол и борба за остварење личности јесте патња“.⁵⁰ Зато многи одустају од те борбе, али то одустајање представља почетак тријумфа зла у човеку. Личност се искривља кроз постављање граница злу, а када се бришу те границе личност почиње да се разлаже и распада. Само по себи искуство зла не обогаћује човека ако му се човек преда. Човека може обогатити само она позитивна, просветљена сила која се показује у превладавању зла.

На Берђајевљево истицање значаја стваралаштва је веома утицала философија Фридриха Ничеа у којој се налазе корени савременог атеизма. Ничеа је, по Берђајеву, саблазнило то што је у хришћанству знао само за закон и искупљење. Он је омрзнуо Бога јер је био опседнут несрећном идејом да је ако Бог постоји људско стваралаштво немогуће. Ниче није успео да види нераскидиву везу закона, искупљења и стваралаштва у религијском доживљају стварности.⁵¹ Његовом погрешном доживљају хришћанства су умногоме допринели неаутентични хришћани из његовог непосредног окружења. Берђајев је сматрао да у хришћанству тек треба да се открије стваралачка епоха. Ту епоху је он окарактерисао као Трећи завет између Бога и човека: откривење Духа Светога које ће бити иманентно човеку, а не трансцендентно као у Старом и Новом завету.⁵² „Треће, стваралачко откривење у Духу неће имати свете списе, неће бити глас

50 Берђајев 2002б, 211.

51 Берђајев 2001а, 82.

52 Са тачке гледишта православног богословља веома је дискутабилно и Берђајевљево најављивање Трећег завета, односно доба Светог Духа у ком тек треба да се открије стваралачка епоха. Покушаји Николаја Берђајева да пронађе одговоре на питање о злу су још за његовог живота наилазили на озбиљне критике појединих религијских мислилаца. Дугогодишњи Берђајевљев пријатељ и сабеседник Лав Шестов је приметио у философији свог пријатеља да се све више развија и обогаћује човек на уштрб Бога. То иде до те мере да прети опасност да се богочовечанство претвори у човекобоштво. Знаменити задатак искорењавања светског зла Берђајев намењује човеку. У вези са тим Шестов пита: „Али како се од човека може тражити или очекивати да уради оно што ни Бог не може да уради? И, уопште, да ли је могућа таква победа и у нашем, и у другим световима? Може ли било ко да учини оно што не може Бог? Берђајев тврди да Богочовек то може да учини. Откуд он то зна? И зашто ће, ако Богу није дато да превлада слободу коју није он створио, Богочовеку (јединосутном Богу) поћи за руком да превлада слободу коју такође није он створио?“ (Шестов 2003, 248). Суштина Шестовљевих приговора је у томе што Берђајев своје поимање зла гради на знању (гносису) које је утемељено у његовом „духовном“ искуству и интуицији. Међутим, искуство појединца не обезбеђује истину. Постоје различита искуства и интуиције. Шестов, дакле, под знањем подразумева не само захтев за логичком доследношћу него и све оно што почива на искуству. По Шестову, свака теодикеја је покушај да се Бог оправда пред захтевима разума. Он знању претпоставља веру која је главни извор егзистенцијалне религијске философије. Отац модерне егзистенцијалне мисли Серен Кјеркегор је сматрао да егзистенцијална философија почиње од очајања. За разлику од Кјеркегора, Достојевског и Ничеа, Берђајев се, сматра Шестов, не задржава дуго на мучним питањима, већ хита ка одговорима: „Он тек узгред помиње ‘генијалну дијалектику Ивана Карамазова’ (тј. намучену децу), али је неисцрпан када треба говорити о начинима превладавања тегаба и ужаса живота. Он чак избегава речи ‘ужаси живота’ и никада не помиње безизлазност“ (Шестов 2003, 247). Сергеј Булгаков је критички писао о томе како је Берђајев видео човекову улогу у историји. По мишљењу Булгакова, антропологија Николаја Берђајева својеврсно је „мистичко фојербахјанство“, односно иманентно обоготворење човеково (Булгаков 2005, 198). У том правцу, који су трасирале критичке примедбе Берђајевљевих савременика, ишла је и критика нашег истакнутог познаваоца руске религијске философије Николе Милошевића који је антропологију Берђајева окарактерисао као неவிђену врсту антрополатрије са хришћанским

одозго: оно ће се одиграти у човеку и човечанству; то је антрополошко откривење, откривање христологије човека. Антрополошко откривење Бог очекује од човека и човек га не може очекивати од Бога⁵³. Стваралаштвом се оправдава човек, а можда је антроподикеја (оправдање човека) једини пут према теодикеји.⁵⁴

Николај Берђајев је веома ценио храбар однос хришћанства према страдању и патњи. У односу према тим последицама зла песимизам је метафизички у праву: „Постоје тренуци радости, али су основни животни тон брига и патња“.⁵⁵ И поред тога песимизам представља лаж, јер одустаје од борбе и тиме издаје живот. Потребно је пронаћи смисао патње. Постоје два облика страдања: искупљујуће страдање у којем човек види смисао и бесмислено страдање. Берђајев се слаже са Ничеом који је писао да човек теже подноси бесмисленост патњи од сâмих патњи.⁵⁶ Хришћанство кроз тајну крста осмишљава људско страдање и патњу. Било да се ради о смрти блиских људи, болести, несрећним удесима, сиромаштву, понижењу, разочарењу или некој другој патњи ако је човек прихвати као ношење свог крста мука постаје подношљивија. Смисао крста је у томе да се у патњи види виши смисао. Неосмишљено страдање је најтеже, јер га човек не прихвата и бива озлојађен. Страдања су у овом свету неминовност и потребно је да их прихватамо и осмишљавамо: „Избегавати страдања и бежати од страдања је највећа животна илузија, самообмана. Страдања нас прате у стопу, чак и најсрећније од нас“.⁵⁷ Хришћанство просвећује пут патње и преобраћа га у пут спасења. У духовно-педагошком смислу, без бола и патње у овом свету човек би се опустио и надвладало би зло у њему. Тада вероватно не би било ни изоштрене свести и пораста духовности. „Ово нас наводи на помисао да патња у овом свету није само зло, последица зла и израз зла“.⁵⁸ Такође је веома важно да се патња у човековом животу не разумева као казна због његових грехова. Тим начином не можемо објаснити мистерију патње која умногоме зависи од несрећног склопа околности. Задатак духовног живота се не састоји у томе да се „објасне“ људске патње, већ у томе да се оне просветле и духовно проживе.

Уопштено, за Николаја Берђајева, постоје две патње. Постоји патња која се уклања и побеђује човековим социјалним и научним стваралаштвом. Неопходно је борити се против друштвеног ропства и људског незнања. Примера ради, борба против ропства у капитализму, против обезвређивања права на рад и достојанствену егзистенцију, ширење просвећености, техничких и медицинских знања, победа над елементарним природним силама може да умањи количину патње.⁵⁹ Али постоји и патња која има много дубљи извор и која се не може побеђивати превладавањем рђавог социјалног поретка. То је патња која извире из наше трагичне судбине у свету. Јер човек је духовно биће које је устремљено ка вечности, а уједно и смештно у ограничене услове бивствовања у овом свету. „Патња због смрти, патња због љубави, због конфликта љубави с политичким и религиозним убеђењима, патња због загонетности живота, несхватања сопствене судбине, патња због рђаве воље за моћи и насиљем,

предзнаком: „Ако наине, и човек има ту натприродну, божанску моћ да континуирано ствара из ничег, тад практично и нема неке разлике између човека и Бога и тада је човек, премда Берђајев то нигде не каже, у ствари Бог“ (Милошевић 2001, 14).

53 Исто, 83.

54 Исто, 11.

55 Берђајев 2002в, 165.

56 Берђајев 2000а, 130.

57 Исто, 130.

58 Берђајев 2002в, 168.

59 Исто, 171.

патња због љубоморе, патња због самољубља, зависти, повређености због тога што човек не игра улогу коју би желео да игра, због депресираности његовог друштвеног положаја, због страха пред животом и смрћу, због апсурдних догађаја, због разочарања у љубав, због неверства пријатеља, због меланхоличног темперамента и много чега другог – није уклоњива никаквим новим социјалним поретком“.⁶⁰

Штавише, Берђајев је веровао када би социјално питање било решено, када би се човечанство изборило са првим обликом патње и сви људи живели у условима достојним егзистенције, интензитет другог облика патње који је везан за трагично осећање живота би се појачао. То свакако не значи да треба одустати од борбе за друштвене промене ради смањења људске патње. Али постоји ирационално начело у овосветском животу које се не може рационализовати никаквим друштвеним прогресом. Поред тога: „друштвена борба са патњом одговара на тему о патњи уопште, а не о патњи конкретних бића“.⁶¹ Људска срећа се не може организовати. Патња се побеђује љубављу и стваралаштвом, али, парадоксално, и љубав и стваралаштво познају своје патње. У условима овог пролазног света човеку је немогуће да коначно и дефинитивно победи зло. Зато је и био неопходан долазак Спаситеља Христа. Само Богочовек који је на себе примио човекову патњу и патњу целе творевине помаже људима да превазиђу своју беспомоћност пред злом. Зато је преважна богочовечанска љубав, веза између Бога и човека. Они људи који су дефинитивно прекинули ову везу стоје пред безданом небића и њихова патња постаје неиздржива.⁶²

Постојање зла није само најснажнији атеистички аргумент. Берђајев обрће овај аргумент у корист теизма тврдећи да овај пали и објективирани свет у којем недужни страдају не може бити једини и истинити свет. Вечна истина хришћанства је у томе што не прихвата овај и овакав свет који је испуњен болом. Насупрот савршенству хришћанског учења стоји несавршеност такозваних хришћана.⁶³ Тај трагични конфликт сведочи о снази зла у човековој палој природи која жели све да употреби као средство својих страсти.⁶⁴ Критика историјског хришћанства мора бити усмерена на хришћанске уговоре и компромисе са овим светом.⁶⁵ Са ове позиције може се тумачити пасивизација многих људи који себе називају хришћанима када је у питању борба против зла. Берђајев је сматрао да су сви модерни друштвени поретци последица неуспеха

60 Исто, 172.

61 Исто, 172.

62 Исто, 175.

63 У свом чувеном делу са карактеристичним насловом *О узвишености хришћанства и недостојним хришћанима* Берђајев тврди да је хришћанство „најтежа религија, најнеостварљивија, најсупротнија људској природи и захтева огромне жртве“ (Берђајев 2002г, 479). То дело, чији наслов се у неким другим преводима на наш језик од оног који смо користили у овом раду преводи мелодичније као *О савршенству хришћанства и несавршености хришћана*, и данас има изузетну актуелност и на добар начин анализира проблеме са којима се хришћанство и хришћани сусрећу у савременом свету.

64 Јеротић 2007б, 115. На основу Берђајевљевих увида Јеротић доноси следећи закључак: „Насупрот савршенству хришћанства и савршеном Богочовеку Христу стоји трагична несавршеност такозваних хришћана. Човекова дивља, пала природа учини да све изврне, да све употреби као средство својих страсти, да са највећом Лепотом и најдубљом Истином срамно манипулише и доведе тако себе и човечанство до самог руба пропасти. Немогуће је човеку самом да спасе себе и свет. Али оно што је немогуће човеку могуће је васкрслом Христу и оном ко у Христа верује“ (Јеротић 2007б, 115). Владета Јеротић је на својим предавањима неретко истицао три хришћанска мислиоца која су највише утицала на њега, то су: Фјодор Достојевски, Николај Берђајев и свети Јустин Ћелијски.

65 Берђајев 2001а, 130.

историјског хришћанства које није успело да преобрази свет у духу Христовог јеванђеља.

Николај Берђајев је био прилично жесток критичар савремених друштвених теорија и уређења. Раскринкавао је у њима одрицање духовне природе човека, занемаривање квалитативно-вредносних основа друштва и живота, антикосмизам и антиисторицизам, атеизам и антиперсонализам. У свему томе је видео дух Великог инквизитора⁶⁶ чије су главне карактеристике одбацивање људске слободе и Бога: „Тамо где се срећа ставља испред слободе, где се пролазно ставља испред вечности, где човекољубље устаје против љубави према Богу – тамо живи Велики инквизитор“.⁶⁷

Берђајевљева алтернатива савременим друштвеним системима је персоналистички или хришћански социјализам. Он је пре свега желео духовни преображај човечанства.⁶⁸ Персоналистички социјализам тежи стварном укидању класа и дубоком преображају друштва. У том процесу стваралачка енергија је слобода. За разлику од комунизма Берђајевљев социјализам не жели само спољашњу промену друштва већ унутрашњу, духовну, коју може извести само човек нове духовности. То значи да је та промена везана за човекову личност и принцип неједнакости, а не за комунистички колектив у којем су избрисане све индивидуалне разлике. У односу на либерално-грађанске друштвене системе хришћански социјализам одбацује њихову идеју људских права. Са хришћанске тачке гледишта носитељ права није грађанин него човек као слободан дух. Берђајев истиче и то да права морају бити нераздвојно повезана са дужностима човека. А најважнија човекова дужност је да прихвати на себе бреме слободе, односно да буде слободан у духу.⁶⁹

Слобода коју заступа персоналистички социјализам се разликује и од комунистичког и од либералистичког поимања слободе. За разлику од комунизма који пориче слободу избора Берђајевљев социјализам је претпоставља. Човек се мора слободно одлучити за добро, а не да му се то извана намеће. С друге стране, супротно либералном разумевању слободе, где се све објективне вредности презиру и газе, Берђајев схвата слободу не само као „слободу од“ него и као „слободу за“. „Слобода од“ је прва или ирационална слобода, а ‘слобода за’ друга или рационална. Те се две слободе међусобно укључују и чине јединствени појам слободе: ако недостаје једна, недостаје и друга, што значи да се слобода као таква укида“.⁷⁰

Без појма слободе немогуће је разумевање историјског процеса. Када не би било слободе (а у оквиру ње и слободе зла) онда историје не би било, а свет не би почео с почетком, већ са крајем. Међутим, прави крај историје јесте у есхатону, у Царству Божијем које се замишља као савршени космос у облику савршеног добра и савршене

66 Берђајев је веома ценио *Легенду о Великом Инквизитору* и сматрао је за највиши домет у стваралаштву Ф. М. Достојевског. Тај наратив је био од пресудног значаја за Берђајевљеву усвајање хришћанског светоназора.

67 Берђајев 2001б, 77.

68 Koplston 1992, 418.

69 Ни друштвена философија Берђајева није без недоречености и пропуста. С обзиром да је, по Берђајеву, слобода тешка за разлику од ропства које је лако и да су ретке истински слободне личности, остаје нејасно како је могуће при таквом човековом стању да се искорени зло у свету. Свакако да се овде ради о процесу који се не дешава одједном, али се опет прецењује човекова снага. Поред тога, Берђајев у свом персоналистичком социјализму занемарује тако важне ствари за друштвени живот као што је улога породице и васпитања. Исто тако, не даје нам одговор на питање како довести на власт најбоље и најспособније ако је демократски принцип непотпун (Devčić 1991).

70 Devčić 1991.

лепоте.⁷¹ Историја је за Берђајева непрекидна борба добра са злом, вечног са временским, живота са смрћу. Смисао те борбе открива нам се њеним крајем у есхатолошкој перспективи постојања.⁷² То није само перспектива неминовног краја света према којој се треба односити пасивно него је то перспектива сваког тренутка у животу према којој се човек треба односити активно и стваралачки. Зато Берђајев истиче да се хришћани требају непрестано борити против зла: „Поступај тако као да чујеш Божији зов и као да си позван да у слободном и стваралачком акту саучествујеш у Божијем делу; разоткривај у себи чисту и оригиналну савест, дисциплину своју личност, бори се са злом у себи и око себе, али не зато да би зли и зло били одбачени у пакао, не ради стварања царства пакла, већ зато да зло буде реално побеђено, ради сопственог доприноса просветљењу и стваралачком преображају злих“.⁷³ Берђајев је позитиван смисао зла видео једино у херојској борби против њега. То је борба за стварно и коначно превладавање зла, тј. борба за његово просветљење и преображај.

Литература

Берђајев, Николај (2000): *О човековом позвању: оглед из парадоксалне етике*. Београд: Зертер Book World.

Берђајев, Николај (2000): *Опит есхатолошке метафизике: стваралаштво и објективација*. Београд: Богословски факултет СПЦ.

Берђајев, Николај (2001): *Смисао стваралаштва: покушај оправдања човека*. Београд: Бримо.

Берђајев, Николај (2001): *Нова религијска свест и друштвена стварност*. Београд: Бримо.

Берђајев, Николај (2001): *Смисао историје: оглед филозофије човечије судбине*, Београд: Дерета.

Берђајев, Николај (2002): „Спасење и стваралаштво: два схватања хришћанства“, у исти *Човек и машина: изабрани есеји и чланци*. Београд: Бримо, стр. 500-521.

Берђајев, Николај (2002): *Дух и реалност: основи богочовечанске духовности*. Београд: Бримо.

Берђајев, Николај (2002): *Егзистенцијална дијалектика божанског и људског*. Београд: Бримо.

Берђајев, Николај (2002): „О узвишености хришћанства и недостојним хришћанима“, у исти *Човек и машина: изабрани есеји и чланци*. Београд: Бримо, стр. 478 – 494.

Berđajev, Nikolaj (2003): *Jakov Beme*. Београд: Gradac.

Berđajev, Nikolaj (2007): *Filozofija slobodnog duha: problematika i apologija hrišćanstva*. Београд: Dereta.

Berđajev, Nikolaj (2010): „Pokušaj filozofskog opravdanja hrišćanstva: o knjizi V. Nesmelova *Nauka o čovjeku*“, pogovor u Nesmelov, Viktor (2010): *Nauka o čovjeku*. Podgorica - Nikšić: CID – Filozofski fakultet, стр. 519 – 534.

Булгаков, Сергеј (2005): *Светлост невечерња: сазрцања и умозрења*. Београд: Бримо.

71 Берђајев 2001в, 38.

72 Исто, 79.

73 Берђајев 2000а, 323.

Devčić, Ivan (1991): „Društvena misao Nikolaja A. Berdjajeva“, Split: *Crkva u svijetu* 26: 2-3, str. 143 – 159; преузето 14. 10. 2018. са: <http://www.hrcak.srce.hr>. pdf.

Dvečić, Ivan (1999): *Osmi dan stvaranja: filozofija stvaralaštva Nikolaja A. Berdjajeva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Живановић, Звездан (2011): „Онтологија културе: проблем односа стваралаштва (културе) према животу (бићу) у философији културе Николаја Берђајева“, Пожаревац: *Саборност* 5, стр. 103 – 117.

Јевтић, Атанасије (2011): *Од Откривења до Царства Небеског*. Манастир Острог.

Јеротић, Владета (2007): „О неким ‘јеретичким размишљањима’ Николаја Берђајева“, у исти *Савременост руске религиозне философије*. Београд: Ars Libri, стр. 117 – 142.

Јеротић, Владета (2007): „Николај Берђајев о хришћанству и хришћанима“, у исти *Савременост руске религиозне философије*. Београд: Ars Libri, стр. 105 – 115.

Koplston, Frederik (1992): *Filozofija u Rusiji*. Beograd: Beogradski izdavačko – grafički zavod.

Kribl, Josip (1983): *Otkupljenje u mislima Nikolaja Berdjajeva*. Zagreb: autorovo izdanje.

Лоски, Николај (1995): *Историја руске философије*. Подгорица: ЦИД.

Лубардић, Богдан (2003): *Николај А. Берђајев између Ungrunda и Оца*. Београд: Бримо.

Маслин, Михаил (2009): *Енциклопедија руске философије*. Београд: Логос – Укронија.

Мацукас, Никос (2005): *Проблем зла*. Крагујевац: Каленић.

Мењ, Aleksandar (2005): *Istorija religije*. Beograd: Plato.

Мењ, Александар (2008): „Два схватања хришћанства“ у исти *Радосна вест*. Београд: Логос, стр. 129 – 140.

Милошевић, Никола (2001): „Теодицеја Николаја Берђајева“, предговор у Берђајев, Николај (2001): *Смисао стваралаштва: покушај оправдања човека*. Београд: Бримо, стр. 5 – 25.

Нови Завет (1997): Београд: Свети архијерејски синод СПЦ.

Романидис, Јован (2001): *Прародитељски грех*. Нови Сад: Беседа.

Шестов, Лав (2003): „Николај Берђајев гносис и егзистенцијална философија“, у исти *Умозрење и откривење: религиозна философија Владимира Соловјова и други чланци*. Београд: Плато, стр. 240 – 273.

Nenad D. Plavšić

**STRUGGLE AGAINST EVIL IN NIKOLAI BERDYAEV'S
CHRISTIAN PHILOSOPHY**

In Nikolai Berdyaev's Christian thought, mankind is oriented towards a practical fight against evil. Moral reasoning and accordant actions of a person lie in the heart of their philosophical creativity. According to Berdyaev there are three types of ethics: ethics of law, ethics of redemption and ethics of creativity. Ethics of law is the most widespread and is based on human submission to norm. Ethics of redemption is the ethics of love of the New Testament. Ethics of creativity is based on human gifts of creativity. Every creative act has a moral meaning. The moral act proper is not the mere fulfillment of law as a norm, rather, it is the creative novelty introduced into the world. The significance and purpose of human life cannot be reduced to salvation from evil. Humans beings are invited to work creatively and by doing so they continue the creation of the world.